

ОХОРОНА ПРАЦІ ЯК НЕВІД'ЄМНА УМОВА ЕФЕКТИВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАГІСТРІВ ІЗ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ

М. Зубаль, І. Райтаровська, А. Заїкін

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський, Україна

кореспондент-автор – М. Зубаль : zubal@kpnu.edu.ua

doi: 10.32626/2309-8082.2020-18.25-30

У статті розглядаються питання охорони праці як навчальної дисципліни для майбутніх магістрів, процес підготовки яких відбувається за освітньо-професійними програмами для спеціальності «фізична культура» та «фізична культура і спорт». Мета дослідження – визначити ефективні організацію та зміст компонентів, що утворюють комплекс науково-методичного забезпечення навчальної дисципліни «Охорона праці в галузі» для студентів, які навчаються за планом для освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр». Для досягнення поставленої мети використано аналіз, дедукцію, систематизацію, узагальнення інформації документальних і літературних джерел, а також метод експертного оцінювання та математичної статистики. Одержані результати засвідчили важливість і необхідність викладання означеної навчальної дисципліни, а також модернізації її організації, змісту та реалізації останнього у практичній діяльності. Водночас, виокремлено компоненти навчально-методичного забезпечення дисципліни «Охорона праці в галузі», – мету, завдання, компетенції магістрів. Одержані результати сприятимуть формуванню ефективних організації та змісту означеної навчальної дисципліни, передусім в аспекті надання їм практичного спрямування. Результати проведеного дослідження сприяють формуванню практичних рекомендацій із забезпечення учителям фізичного виховання, тренерам та їх учням належних умов охорони праці як необхідної умови ефективної професійної діяльності перших та превенції негативних наслідків занять фізичними вправами.

Ключові слова: майбутні магістри, професійна діяльність, охорона праці, фізична культура, спорт, навчально-методичне забезпечення.

Zubal M., Raitarovskaya I., Zaikin A. Labour protection as inalienable condition of effective professional activity of masters degrees from physical culture and sport

Abstract. In the article the questions of labour protection are examined as educational discipline for future master's degrees, the process of preparation of that takes place after the educationally-professional programs physical education and sport. Research aim - to define effective organization and maintenance of components, that form the complex of the scientifically-methodical providing of educational discipline labour "Protection in industries" for students that obtain an educationally-qualifying level master's "degree". For the achievement of the put aim an analysis, deduction, systematization, generalization of information of documentary, literary sources and method of expert evaluation, is used. The got results witnessed importance and necessity of teaching of the marked educational discipline and modernizations of her organization, maintenance and realization last in practical activity. At the same time bases are distinguished educational methodical providing of educational discipline labour "Protection in industries", her aim, task, competences of master's degrees. The got results will assist forming of effective to organization and maintenance of the marked educational discipline, foremost in an aspect to the grant to them of practical aspiration. Results undertaken a study assist forming of practical recommendations from providing to the teachers, trainers and to their students, patients of the proper terms of labour protection as a necessary condition of effective professional activity of the first and prevention of negative consequences of engaging in physical exercises of students and patients.

Keywords: future master's degrees, professional activity, labour protection, physical education, sport, beginning methodically providing.

Вступ

У Конституції України зафіксовано: охорона праці є системою збереження життя і здоров'я працівників у процесі трудової діяльності, що містить правові, соціально-економічні, організаційно-технічні, санітарно-гігієнічні, лікувально-профілактичні, реабілітаційні та інші заходи [14; 18]. Відображено таке положення у низці документальних джерел [23; 24; 28].

У науково-педагогічних працівників та студентської молоді зазначене конкретизується статтею 19 Закону України «Про освіту» [5], а саме щодо суб'єктів, які здійснюють управління трудовою діяльністю. Зокрема, такими є Міністерство освіти та науки України, Національна Академія наук України, Національна академія педагогічних наук України, міністерства і відомства, яким підпорядковані заклади загальної середньої, вищої, післядипломної освіти, а також

академічні, галузеві науково-дослідні інститути, інші науково-методичні установи у взаємодії з відповідними підприємствами, творчими спілками, асоціаціями, товариствами, громадськими науковими організаціями [6; 12; 15; 20; 22; 27; 28].

Вища освіта, згідно статті 42, забезпечує фундаментальну, наукову, професійну та практичну підготовку, здобуття громадянами освітньо-кваліфікаційних рівнів відповідно до їх покликань, інтересів і здібностей, удосконалення наукової та професійної підготовки, перепідготовку та підвищення кваліфікації [2].

Для забезпечення належної якості вищої освіти необхідно періодично модернізувати відповідну педагогічну систему [20; 22; 26]. У галузі фізичної культури і спорту система вищої освіти визначається низкою умов і обставин, що істотно позначаються на структурі організації та реалізації освітнього процесу [19; 25; 29].

Деякі з причин цього пов'язані зі зростаючою конкуренцією спортсменів на міжнародній арені, наближенням їх психологічних, фізичних навантажень до меж психофізіологічних можливостей людини. У зв'язку з цим актуалізується проблема превенції травматизму спортсменів, розв'язання якої є неможливим без формування в спортсменів, чинних та майбутніх тренерів знань, умінь і навичок, пов'язаних із забезпеченням та упередженням травматизму під час їх професійної діяльності [1; 3]. Проте, на сучасному етапі поодинокими [19; 25] є дослідження, спрямовані на визначення окремих аспектів організації, змісту та способів реалізації начальної дисципліни, змістом якої є охорона праці в галузі фізичної культури і спорту. Такі дослідження взагалі відсутні у випадку розгляду означеної проблеми в аспекті освітнього процесу майбутніх магістрів із фізичної культури та спорту.

Матеріал і методи дослідження

Мета дослідження полягала у визначенні ефективних організації та змісту компонентів, що утворюють комплекс науково-методичного забезпечення дисципліни «Охорона праці в галузі» для студентів, які здобувають освітньо-кваліфікаційний рівень «магістр». Для досягнення поставленої мети було використано адекватні методи дослідження, зокрема загальнонаукові, а саме аналіз, індукцію, дедукцію, систематизацію й узагальнення інформації документальних та літературних джерел [4; 7; 16; 31].

Водночас, було використано метод експертного оцінювання, а саме для визначення якості й ефективності змісту окремих компонентів комплексу навчально-методичного забезпечення дисципліни «Охорона праці в галузі». Експертами були 8 докторів наук, 10 кандидатів наук із шести вищих закладів освіти, усі високої кваліфікації: стаж їхньої роботи – від 5 до 20 років; на факультеті фізичної культури викладають навчальні дисципліни, зміст яких пов'язаний із охороною праці. Експерти давали відповіді на питання, що стосувалися деяких аспектів навчально-методичного забезпечення дисципліни «Охорона праці в галузі». У зв'язку з цим були розроблені питання означеного змісту. Ураховували варіант відповіді, який обрали, щонайменше 60 % експертів [31; 32].

Одержані дані опрацьовували адекватними методами математичної статистики.

Результати дослідження

Документальні й літературні джерела свідчать, що одним із пріоритетів державної політики в розвитку освіти є інтеграція вітчизняної освіти у європейський та світовий освітні простори. Передбачає така інтеграція, передусім організацію освітнього про-

цесу з використанням кредитно-модульної системи, впровадження у цей процес інформаційних, педагогічних технологій, а також забезпечення дієвої системи контролю якості, інших положень Болонської конвенції організації діяльності у закладі вищої освіти [8, с. 308].

Реалізують зазначене науково-педагогічні працівники і студентська молодь. Така трудова діяльність повинна відповідати положенням безпеки та охорони праці в Україні [4, с. 10]. Зазначене набуває ще більшої значущості у випадку реалізації освітнього процесу для майбутніх фахівців із фізичної культури, спорту, ерготерапії. Це зумовлено тим, що в останні роки зросла кількість чинників, що визначають спортивний травматизм, адже пов'язані з охороною праці випадки становлять від 10 % до 20 % від загальної кількості зафіксованих [1; 3].

Ще одне підтвердження важливості й необхідності підвищеної уваги до відповідності освітнього процесу вимогам техніки безпеки на факультеті фізичної культури – дані пошукової системи Google. Так, щомісячна кількість запитів, що стосуються спортивного травматизму, становить біля 1500, а саме: при введенні ключових слів «спортивний травматизм» отримано біля 1000 запитів, ключових слів «профілактика спортивного травматизму» – 550, «причини спортивного травматизму» – 860, «особливості спортивного травматизму» – 430. Зазначене свідчить, що трудова діяльність, передусім спортсменів, є травмонезбезпечною, а значить ефективність цієї діяльності неможлива без комплексу заходів з її охорони. Ураховуючи зазначене, випускник закладу вищої освіти з фізичної культури, спорту, повинен знати як специфіку власної трудової діяльності, так і: питання охорони праці, безпеки життєдіяльності й цивільного захисту; основні причини травматизму; чинники, що його визначають; державні законодавчі й нормативно-правові акти щодо охорони праці тощо [3].

Підтверджує останнє зміст наказу Міністерства освіти і науки України за № 1/9-297 від 29.04.2009 «Про підвищення якості вивчення питань охорони праці у вищих навчальних закладах». Зокрема, у цьому документі відзначається обов'язковий характер вивчення магістрами нормативної навчальної дисципліни «Охорона праці в галузі» [9; 10].

Експертне оцінювання виокремлених компонентів комплексу навчально-методичного забезпечення дисципліни «Охорона праці в галузі» виявило, що всі експерти, тобто 100 %, відзначили необхідність мети, завдань, основних компетенцій, сформованих знаннями й уміннями, одержаними студентами факультету фізичної культури під час навчання за планом освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр».

77,8 % експертів відзначило, що мета вивчення навчальної дисципліни «Охорона праці в галузі» полягає у формуванні в майбутніх фахівців галузі знань 01 Освіта / Педагогіка спеціальностей 017 Фізична культура і спорт, 014 Середня освіта (Фізична культура), умінь і компетенцій ефективно керувати охороною праці та поліпшенні умов праці, враховуючи досягнення науково-технічного прогресу і міжнародного досвіду, а також в усвідомленні нерозривної єдності успішної професійної діяльності з обов'язковим дотриманням усіх вимог безпеки праці в галузі. Тут необхідно відмітити, що формування зазначеного відбувається на основі знань, умінь і навичок студентської молоді, яка завершила навчання за планом освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр».

Що стосується завдань навчальної дисципліни, то на думку 77,8 % експертів вони повинні бути пов'язаними з таким: забезпеченням гарантованого збереження здоров'я і працездатності працівників фізичного виховання, фізичної культури і спорту завдяки ефективному управлінню охороною праці й формуванню відповідальності посадових осіб щодо колективної і власної безпеки; вивченням особливостей охорони праці у зазначеній галузі; вивченням питань техніки безпеки і заходів профілактики травматизму на заняттях фізичною культурою і спортом; отриманням спеціальних знань і навичок з організації безпечних умов проведення навчально-тренувальних занять та вирішення питань, пов'язаних із попередженням травматизму на заняттях фізичної культури і спортом.

Предмет дисципліни, на переконання 90 % експертів, полягає у тому, що охорона праці у галузі є системою збереження життя і здоров'я працівників під час трудової діяльності, яку формують правові, соціально-економічні, організаційно-технічні, санітарно-гігієнічні, лікувально-профілактичні аспекти.

Від 88,9 % до 100 % експертів відзначають, що після завершення навчання випускники закладу вищої освіти фізичного виховання, фізичної культури і спорту різних спеціальностей повинні бути спроможними вирішувати професійні завдання з урахуванням вимог охорони праці у галузі та володіти визначеними професійними компетенціями.

Така сама кількість експертів (від 88,9 % до 100 %) вважає, що випускники повинні знати: основи трудового права України; особливості правового забезпечення заходів з охорони праці у сфері фізичного виховання та спорту; функції і цілі системи управління охороною праці, її підсистем та їх взаємозв'язок; особливості застосування основних чинних законодавчих і нормативних актів в галузі охорони праці для свого соціально-правового захисту; особливості фінансового

забезпечення працівників фізичного виховання, фізичної культури і спорту; вимоги правил будівництва та експлуатації спортивних споруд; порядок включення (виключення) адміністративної інформації (даних) про спортивні споруди в реєстр; головні причини травматизму в різних видах спорту; особливості техніки безпеки під час проведення занять з різних видів спорту та фактори попередження спортивного травматизму; посадові обов'язки суб'єктів сфери; обов'язки тренера-викладача, юних спортсменів, допоміжного персоналу, медичних працівників із попередження травматизму.

Водночас, 94,4 % експертів зазначає, що випускники повинні вміти: оцінити динаміку ефективності функціонування системи управління охороною праці; провести контроль дотримання вимог щодо проведення навчання працівників з питань охорони праці; розробити зміст первинного інструктажу з різних видів спорту; визначити першочергові заходи профілактики та попередження травматизму у різних видах спорту; провести розслідування нещасного випадку, що стався під час навчально-тренувального заняття або спортивних змагань; оформити реєстраційну картку спортивної споруди; оформити заяву про виключення спортивної споруди з Єдиного електронного всеукраїнського реєстру спортивних споруд.

Крім цього, переважна більшість експертів (94,4 %) відзначає, що навчально-методичне забезпечення дисципліни «Охорона праці в галузі» повинно ґрунтуватися на такому:

- комплексі навчально-методичної документації та засобів навчання, які повинні охоплювати всі розділи програмного матеріалу. Ця комплексність передбачає, що вивчення кожного вузлового питання змісту навчання по кожній темі навчальної програми забезпечується необхідним оптимальним мінімумом навчальної та навчально-методичної документації і засобами навчання;
- комплексному забезпеченні навчального процесу засобами навчання, що передбачає врахування їх основних функцій і можливостей, які застосовуються в найбільш типових навчальних ситуаціях;
- комплексному підході до забезпечення навчального процесу, що вимагає, щоб навчально-методична документація і засоби навчання в комплексі сприяли реалізації навчальної, розвиваючої і виховної функцій навчального процесу;
- комплексності в дидактичному забезпеченні навчального процесу і передбачає реалізацію через навчально-методичну документацію і засоби навчання всіх основних етапів, ланок педагогічного процесу [22; 27].

Дискусія

Законодавча база України визначає правові відносини в галузі фізичної культури і спорту на сучасному етапі є досить громіздкою, розгалуженою і недостатньо ефективною [11; 13; 21; 28]. Разом із тим, майбутні фахівці з фізичного виховання, фізичної культури і спорту повинні володіти знаннями з охорони праці під час своєї професійної діяльності. Одна з причин зазначеного пов'язана зі щорічним збільшенням кількості випадків травматизму під час занять фізичними вправами взагалі та у спорті зокрема. Так, травматизм під час таких занять у зв'язку з порушенням (недотримання) техніки безпеки знаходиться в межах 10-20 % від загальної кількості зафіксованих випадків [1; 3; 17].

З іншого боку, про необхідність підвищення уваги до питань техніки безпеки на факультеті фізичної культури свідчить така інформація: щомісяця кількість запитів щодо спортивного травматизму становить біля 1500 [3]. Підтверджують таку інформацію дані інших літературних джерел [19; 29]. Конкретизують інформацію означеного змісту такі цифри: при уведенні в пошукову систему Google ключових слів «спортивний травматизм» отримано біля 1000 запитів, при уведенні ключових слів «профілактика спортивного травматизму» – 550, слів «причини спортивного травматизму» – 860, «особливості спортивного травматизму» – 430.

Виявлений високий інтерес та зацікавленість студентів в одержанні інформації щодо кількості травм, які виникають під час спортивної діяльності, а також наявна інформація [1; 4] про те, що в процесі трудової діяльності тренери, вчителі фізичної культури зіштовхуються з проблемами травматизму (оскільки саме вони несуть відповідальність за дотримання вимог безпеки під час тренувальних занять і за охорону життя і здоров'я спортсменів), значною мірою зумовлює нагальність потреби в модернізації їх відповідної підготовки під час навчання у закладі вищої освіти.

На думку дослідників трудова діяльність у галузі фізичної культури, спорту, але, передусім, спортсменів, є травмонезбезпечною [25; 29]. Значить ефективність професійної діяльності в цих галузях неможлива без комплексу заходів з охорони праці. У зв'язку з цим наголошується на необхідності, щоби майбутній фахівець володів знаннями, як зі специфіки майбутньої трудової діяльності, так із охорони праці, безпеки життєдіяльності й цивільного захисту; основних причин травматизму; чинників, що визначають травматизм під час занять фізичними вправами; державних законодавчих і нормативно-правових актів щодо охорони праці [20; 26].

Водночас необхідно враховувати, що будь-яка навчальна дисципліна у закладі вищої освіти повинна мати комплекс науково-методичного забезпечення, яким передбачено визначені компоненти [8; 28; 30]. Наявні у навчальних планах факультетів фізичної культури дисципліни, змістом яких є різні аспекти охорони праці майбутніх фахівців, котрі здобувають освіту за кваліфікаційним рівнем «магістр», використовують матеріал, що недостатньо систематизований та певною мірою лише частково враховує специфіку професійної діяльності [2; 3]. У наявній літературі висвітлено питання, що розглядають: загальні основи охорони праці в галузі фізичної культури і спорту; правові основи організації та управління фізичним виховання, фізичною культурою і спортом, туризмом в Україні, нормативно-правові основи означеної галузі [1; 19; 25; 29].

Проведеним дослідженням встановлено необхідність визначення для навчальної дисципліни «Охорона праці в галузі» мети, предмета вивчення, завдань, компетенцій студентів факультету фізичної культури, які здобувають освітньо-кваліфікаційний рівень «магістр». При цьому виявлено, що охорона праці в галузі є системою збереження життя, здоров'я працівників у процесі трудової діяльності; формують цю систему правові, соціально-економічні, організаційно-технічні, санітарно-гігієнічні, лікувально-профілактичні, реабілітаційні та інші заходи і засоби.

Одержані дані підтверджує інформація інших дослідників [19; 25; 29], хоча остання має певні особливості й відмінності. Вони значною мірою пов'язані з питаннями, що були актуальними у часовий період, протягом якого означену інформацію було одержано.

Крім цього, під час проведення дослідження одержали дані про зміст практичних компетенцій, а також теоретичних знань й умінь реалізовувати їх у практичній діяльності. Такі дані засвідчують необхідність наповнення кожного компоненту навчально-методичного забезпечення дисципліни «Охорона праці в галузі» змістом практичного характеру, який надається майбутнім магістрам із фізичного виховання, фізичної культури і спорту.

Висновки

1. Виклики сьогодення, що пов'язані з травматизмом у спорті та під час інших занять фізичними вправами, зумовлює необхідність модернізації системи формування компетентностей майбутніх магістрів із фізичного виховання, фізичної культури і спорту в охороні праці, але передусім превенції травматизму.

2. Система науково-методичного забезпечення дисципліни «Охорона праці в галузі» полягає у формуванні відповідної структури, визначенні належних

умов проведення навчально-тренувального процесу, зменшення спортивного травматизму, застосуванні чинних нормативних актів з охорони праці в галузі), психолого-педагогічних аспектів дидактичного впливу.

3. Проведеним дослідженням із залученням експертів виокремлено основи навчально-методичного забезпечення дисципліни «Охорона праці в галузі» та деякі його компоненти (мета, завдання, компетенції студентів, вимоги до знань, практичних умінь і навичок).

Джерела та література

- Агій Я. Ю., Лях І. М. Охорона праці у галузі : навч. посіб. Ужгород : ПП «АУДОР-ШАРК», 2015. 200 с.
Agiy, Ya.Yu. Lyah, I. M. (2015), *Ohorona pratsi u galuzi* [Occupational safety in the industry]. AUTDOR-SHARK, Uzhgorod. 200 p. [in Ukraine].
- Белкина А. В. Физическая культура и спорт: этические и юридические аспекты. Спорт, экономика, право, управление. 2003. № 1. С. 12–14.
Belkina, A. V. (2003), «Fizicheskaya kul'tura i sport: eticheskiye i yuridicheskiye aspekty» [Physical culture and sports: zlicheskie and legal aspect]. *Sport: economics, law, management*. 1. pp. 12–14. [in Ukraine].
- Бордюгова А. Ю. Правові аспекти спортивної діяльності як професії. Теорія та методика фізичного виховання. 2004. № 3. С. 2–3.
Bordyugova, A. Y. (2004), «Pravovi aspekty sportyvnoyi diyal'nosti yak profesiyi» [Legal aspects of sports as a profession]. *Theory and methods of physical education*. 3. pp. 2-3. [in Ukraine].
- Жирицький В. Ц., Джигирей В. С., Мельников О. В. Основи охорони праці : навчальний посібник. вид. 4-те, доповнене. Львів : Афіша, 2000. 350 с.
Zhiretsky, V. T., Dzhigirey V. S., Melnikov O. V. (2000), *Osnovy okhorony pratsi* [Fundamentals of labor protection]. Afisha, Lviv, 350 p. [in Ukraine].
- Закон України «Про вищу освіту». Голос України, 2002. 5 березня. С. 10–15.
Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu» (2002) [Law of Ukraine «On Higher Education»]. *Voice of Ukraine*. March 5, pp. 10-15. [in Ukraine].
- Закон України «Про позашкільну освіту». Освіта України. Нормативноправові документи. Київ : Міленіум, 2001. С. 229–250.
Zakon Ukrainy «Pro pozashkil'nu osvitu» (2002) [Law of Ukraine «On extracurricular education»]. Millennium, Kyiv. pp. 229–250. [in Ukraine].
- Законодавство України «Про соціальний захист населення». Київ : Парламентське видавництво, 2000. 223 с.
Zakonodavstvo Ukrainy «Pro sotsial'nyy zakhyst naseleennyia» (2000) [Legislation of Ukraine «On social protection»]. Parliamentary Publishing House, Kyiv. 223 p. [in Ukraine].
- Збірник основних нормативних актів про вищу освіту, наукову діяльність, підготовку та атестацію наукових кадрів / М. І. Панов та ін. Національна юридична академія Укр. ім. Я. Мудрого. Харків : Гриф, 2003. 335 с.
Panov, M. I. (2003), *Zbirnyk osnovnykh normatyvnykh aktiv pro vyshchu osvitu, naukovu activity, pidhotovku ta atestatsiyu naukovykh kadriv* [Collection of basic regulations on higher education, scientific d-st, training and certification of scientific personnel]. Grif, Kharkiv. 335 p. [in Ukraine].
- Катренко Л. А., Пістун І. П. Охорона праці в галузі освіти : навчальний посібник. Суми : Університетська книга, 2001. 339 с.
Katrenko, L. A., Pistun I. P. (2001), *Okhorona pratsi v haluzi osvity* [Labor protection in the field of education]. University Book, Sumy. 339 p. [in Ukraine].
- Катренко Л. А., Пістун І. П. Охорона праці в галузі освіти : навчальний посібник. Суми : ВТД «Університетська книга», 2004. 304 с.
Katrenko, L. A., Pistun I. P. (2001), *Okhorona pratsi v haluzi osvity* [Labor protection in the field of education]. University Book, Sumy. 339 p. [in Ukraine].
- Качан Л. Кодекс законів про працю України - трудова конституція. Соціальний захист. 2002. № 1. С. 16–19.
Kachan, L. (2002), «Kodeks zakoniv pro pratsyu Ukrainy - trudova konstitutsiya» [Code of Labor Laws of Ukraine. Labor Constitution]. *Social Protection*. 1. pp. 16–19. [in Ukraine].
- Керб Л. П. Основи охорони праці : навчальний посібник. Київ, 2006. 216 с.
Kerb, L. P. (2006), *Osnovy okhorony pratsi* [Fundamentals of labor protection]. Kyiv. 216 p. [in Ukraine].
- Книга вчителя фізичної культури : довідково-методичне видання. Упоряд. С. І. Операйло, В. М. Єрмолова, Л. І. Іванова. Вид. 2-ге, доповн. Харків : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2006. 560 с.
Operailo, S. I., Yermolova, V. M., Ivanova, L. I. (2006), *Knyha vchytelya fizychnoyi kul'tury* [The book of the teacher of physical culture] TORSION PLUS, Kharkiv. 560 p. [in Ukraine].
- Конституція України [офіц. текст]. Коментар законодавства України про права та свободи людини і громадянина : навчальний посібник. Авт.-уклад. М. І. Хавронюк. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ : А.С.К., 2003. 384 с.
Havronyuk, M. I. (2003), *Konstytutsiya Ukrainy: Komentar zakonodavstva Ukrainy pro prava ta svobody lyudyny i hromadyanyna* [Constitution of Ukraine: Commentary on the legislation of Ukraine on human and civil rights and freedoms]. ASK, Kyiv. 384 p. [in Ukraine].
- Корж В. П., Дубчак М. В. Нормативно-правове та організаційно-управлінське забезпечення розвитку фізичної культури і спорту в Україні. Актуальні проблеми фізичної культури і спорту. 2006. № 10. С. 4–12.
Korz, V. P., Dubchak, M. V. (2006), «Normatyvno-pravove ta orhanizatsiyno-upravlins'ke zabezpechennya rozvytku fizychnoyi kul'tury i sportu v Ukraini» [Normative-legal and organizational-administrative support for the development of physical culture and sports in Ukraine]. *Actual problems of physical culture and sports*, 10, Scientific World, Kyiv. pp. 4–12. [in Ukraine].
- Краснобокий Б. М., Левківський К. М. Словник-довідник науковця-початківця. Київ : НМЦВО, 2001. 72 с.
Krasnobokiy, B. M. Levkivsky, K. M., (2001), *Slovyk-dovidnyk naukovtsya-pochatkivtsya* [Dictionary-reference book of a novice scientist]. NMCVO. Kyiv. 72 p. [in Ukraine].

17. Куроченко І. Фізична культура і спорт : інформаційно-методичний довідник. Київ, 2004. 1184 с.
Kurochenko, I. (2004), *Fizichna kul'tura i sport* [Physical culture and sports]. Kyiv. 184 p. [in Ukraine].
18. Основи Конституційного права України : підручник. Авт. кол.: М. І. Козюбра, А. М. Колодій, В. В. Копейчиков та ін. Київ : Хріком Інтер, 2001. 288 с.
Kozyubra, M. I., Kolodiy, A. M., Koreychikov, V. V. (2001), *Osnovy Konstytutsiynoho prava Ukrayiny* [Fundamentals of Constitutional Law of Ukraine]. Hrinkom Inter, Kyiv. 288 p. [in Ukraine].
19. Пістун А. І., Пістун І. П., Тубальцева Н. П. Охорона праці в галузі освіти (фізична культура і спорт) : навчальний посібник. Суми : Університетська книга, 2010. 443 с.
Pistun, A. I., Pistun I. P., Tubaltseva N. P. (2010), *Ohorona pratsi v galuzi osviti (fizichna kultura i sport)* [Labor protection in the field of education (physical culture and sports)]. Universitetska kniga, Sumi. 443 p. [in Ukraine].
20. Пістун І. П., Кіт Ю. В., Катренко Л. А. Охорона праці в галузі освіти : навчальний посібник. 3-є вид. перероб. і допов. Суми : Університетська книга, 2015. 395 с.
Pistun, I. P., Kit Yu. V., Katrenko L. A. (2015), *Ohorona pratsi v galuzi osviti* [Labor protection in the field of education (physical culture and sports)]. Universitetska kniga. Sumi. 395 p. [in Ukraine].
21. Права та гарантії студента: зб. нормативно-правових документів. Федерація професійних спілок України; Асоціація правозахисних організаторів студентів України. Г. Ф. Труханов (уклад.). Київ: Четверта хвиля, 2005. 380с.
Trukhanov, G. F. (2005), *Prava ta harantiyi studenta* [Student rights and guarantees. Federation of Trade Unions of Ukraine; Association of human rights organizers of students of Ukraine]. The fourth wave, Kyiv. 380 p. [in Ukraine].
22. Правознавство : навч. посіб. За ред. В. В. Копейчикова. 3-є вид. перер. Та допов. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 640 с.
Koreychikov, V. V. (2001), *Pravoznavstvo* [Jurisprudence]. Jurinkom Inter, Kyiv, 640 p. [in Ukraine].
23. Про вищу освіту: Закон України. 2002. 26 лютого. № 17. С. 2–7.
Zakon Ukrayiny «Pro vyshchu osvitu» (2002) [Law of Ukraine «On Higher Education»]. № 17, February 26, pp. 2-7. [in Ukraine].
24. Про затвердження розмірів посадових окладів (ставок заробітної плати) працівників навчальних закладів, установ освіти та наукових установ: Наказ Міністерства освіти і науки України №161 від 29.03.2001. Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. 2001. № 12. С. 9-32.
Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrayiny (2001) "Pro zatverdzhennya rozmiriv posadovykh okladiv (stavok zarobitnoyi platy) pratsivnykiv navchal'nykh zakladiv, ustanov osvity ta naukovykh ustanov" [On approval of salaries (salary rates) for employees of educational institutions, educational institutions and research institutions]. *Information collection of the Ministry of Education and Science of Ukraine*, № 12, pp. 9-32. [in Ukraine].
25. Програма розвитку позашкільних навчальних закладів на 2002-2008 роки. Освіта України. 2002. № 28. С. 8-10.
Prohrama rozvytku pozashkil'nykh navchal'nykh zakladiv na 2002-2008 roky (2002) [Program of development of out-of-school educational institutions for 2002-2008]. *Education of Ukraine*, 28. pp. 8–10. [in Ukraine].
26. Скрипник А. П., Олійник М. О. Правові основи організації та управління фізичною культурою, спортом і туризмом в Україні. Харків : Основа, 1996. 130 с.
Skrypnyk, A. P., Oliynyk, M. O. (1996), *Pravovi osnovy orhanizatsiyi ta upravlinnya fizychnoyu kul'turoyu, sportom i turyzmom v Ukrayini* [Legal basis of organization and management of physical culture, sports and tourism in Ukraine]. Basis, Kharkiv. 130 p. [in Ukraine].
27. Смирнитська М. Б., Тріщ Р. М., Артюх С. М. Охорона праці в галузі освіти : навчальний посібник. Харків : Світ Книг, 2015. 387 с.
Smirnitiska, M. B., Trisch, R. M., Artyuh, S. M. (2015), *Ohorona pratsi v galuzi osviti*. [Labor protection in the field of education]. Svit Knig. Harkiv. 387 p. [in Ukraine].
28. Смолка А. О. Правові основи спортивного менеджменту : курс лекцій. Київ : Українське видавництво, 2006. 220 с.
Smolka, A. A. (2006), *Pravovi osnovy sportyvnoho menedzhmentu* [Legal foundations of sports management] Ukrainian Publishing House, Kyiv. 220 p. [in Ukraine].
29. Типове положення про порядок проведення навчання і перевірки знань з питань охорони праці [Електронний ресурс] : НПАОП 0.00-4.12-05. На заміну ДНАОП 0.00-4.12-99, ДНАОП 0.00-8.01-93 ; чинний від 2005-02-26. Київ : Держнагляд-охоронпраці України, 2005. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0231-05>. (Нормативно-правовий акт охорони праці).
Typove polozhennya pro porядok provedennya navchannya i perevirky znan' z pytan' okhorony pratsi (2005) [Typical provision on the procedure for training and testing of knowledge on occupational safety] URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0231-05>.
Тягур Р. С. Нормативно-правові основи фізичної культури і спорту : курс лекцій. Івано-Франківськ, 2005. 72 с.
Tyagur, R. S. (2005), *Normatyvno-pravovi osnovy fizychnoyi kul'tury i sportu* [Normative and legal foundations of physical culture and sports]. Ivano-Frankivsk, 72 p. [in Ukraine].
30. Про затвердження Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників. Випуск 85 «Спортивна діяльність» <https://ips.ligazakon.net/document/MUS27452-НАКАЗвід28жовтня2016рокуN4080>
31. *Pro zatverdzhennya Dovidnyka kvalifikatsiynykh kharakterystyk profesiy pratsivnykiv* (2016) [Order About the statement of the Handbook of qualification characteristics of trades of workers (October 28, 2016) N 4080], Issue 85. Available at: <https://ips.ligazakon.net/document/MUS27452>
32. Галаманжук Л. Л., Єдинак Г. А. Основи наукових досліджень : навч.-метод. посіб. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня «Рута», 2019. 154 с.
Galamanzhuk, L. L., Iedynak, G. A. (2019), *Osnovy naukovykh doslidzhen'* [Fundamentals of scientific research]. Ruta Printing House LLC, Kamianets-Podilskyi, 150 p. [in Ukraine].
33. Шиян Б. М., Єдинак Г. А., Петришин Ю. В. Наукові дослідження у фізичному вихованні та спорті : навч. посібник. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута», 2012. 280 с.
Shiyan, B. M., Iedynak, G. A., Petryshyn, Yu. V. (2012), *Naukovi doslidzhennya u fizychnomu vykhovanni ta sporti* [Scientific research in physical education and sports]. PE Oyum Publishing House, Kamianets-Podilsky, 280 p. [in Ukraine].

Надійшла до друку 16.09.2020